

**ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
«ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД»
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ**
Кафедра _____

КУРСОВА РОБОТА

з дисципліни: **«КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО»**
за темою: **«ЮРИДИЧНИЙ ТА МЕДИЧНИЙ КРИТЕРІЙ
НЕОСУДНОСТІ: ОЗНАКИ ТА
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ»**

Студента (ки): Подлесної А.Л.
курсу: 2
групи: ТУКВ-8-24-Б1ПрД(З.бздс)
Спеціальність: 081 Право
Керівник: ст. викладач Бур'янова О.О.

Оцінка: _____
Національна шкала _____
Кількість балів: _____ ECTS _____

Члени комісії	_____	_____
	(підпис)	(прізвище та ініціали)
	_____	_____
	(підпис)	(прізвище та ініціали)
	_____	_____
	(підпис)	(прізвище та ініціали)

Зміст

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІНСТИТУТУ НЕОСУДНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ.....	6
1.1. Поняття та правова природа неосудності.....	6
1.2. Розвиток інституту неосудності у кримінальному праві	8
1.3. Значення неосудності для кримінальної відповідальності	10
РОЗДІЛ 2. ЮРИДИЧНИЙ ТА МЕДИЧНИЙ КРИТЕРІЇ НЕОСУДНОСТІ	14
2.1. Медичний критерій неосудності: поняття та ознаки.....	14
2.2. Юридичний критерій неосудності: зміст та структура	16
2.3. Співвідношення юридичного та медичного критеріїв неосудності	19
РОЗДІЛ 3. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ НЕОСУДНОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ ЇЇ ВСТАНОВЛЕННЯ	23
3.1. Особливості встановлення неосудності у кримінальному провадженні.....	23
3.2. Проблеми правозастосування та судово-психіатричної експертизи	25
3.3. Шляхи вдосконалення законодавства та практики застосування інституту неосудності.....	28
ВИСНОВКИ	31
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	34

ВСТУП

У сучасному кримінальному праві України інститут неосудності займає особливе місце, оскільки безпосередньо пов'язаний із визначенням меж кримінальної відповідальності особи. Його значення полягає у забезпеченні справедливості кримінального судочинства, що передбачає притягнення до відповідальності лише тих осіб, які здатні усвідомлювати суспільно небезпечний характер своїх дій та керувати ними. Вказаний інститут виступає важливою гарантією дотримання прав людини, оскільки виключає можливість кримінального переслідування осіб, які через психічний стан не можуть нести відповідальність за вчинене діяння.

Актуальність теми дослідження зумовлюється складністю правової природи неосудності, яка поєднує у собі як юридичні, так і медичні елементи. Така подвійна природа обумовлює необхідність комплексного підходу до її дослідження та застосування. З одного боку, неосудність є юридичною категорією, що визначає підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності, а з іншого — вона базується на медичних критеріях, пов'язаних із наявністю певних психічних розладів. Саме взаємозв'язок цих елементів формує складну конструкцію неосудності, яка потребує чіткого розуміння та правильного застосування у практичній діяльності.

Особливої актуальності зазначена проблематика набуває у зв'язку зі складністю встановлення психічного стану особи на момент вчинення кримінального правопорушення. У практиці кримінального провадження часто виникають ситуації, коли необхідно оцінити висновки судово-психіатричної експертизи, визначити їх доказове значення та співвіднести з іншими доказами у справі. Від правильності вирішення цих питань залежить як доля конкретної особи, так і загальна ефективність кримінального правосуддя.

Законодавче визначення неосудності закріплене у Кримінальному кодексі України, який встановлює, що особа не підлягає кримінальній відповідальності, якщо вона під час вчинення суспільно небезпечного діяння не могла усвідомлювати свої дії або керувати ними внаслідок психічного розладу. Такий підхід відображає класичну конструкцію неосудності, що базується на поєднанні медичного та юридичного критеріїв. Медичний критерій визначає наявність

відповідного психічного розладу, тоді як юридичний критерій характеризує вплив цього розладу на здатність особи до усвідомлення та керування своїми діями.

У науковій літературі інститут неосудності традиційно розглядається як складна міждисциплінарна категорія, що знаходиться на перетині кримінального права та психіатрії. Значний внесок у дослідження цієї проблематики зробили вітчизняні науковці, зокрема Ю. В. Гродецький, О. В. Зайцев, А. Я. Єрш, В. Г. Карпова, С. С. Мірошніченко та інші. У їхніх працях розкриваються питання змісту неосудності, її критеріїв, а також особливостей застосування відповідних норм у практичній діяльності. Водночас у наукових дослідженнях звертається увага на наявність дискусійних питань, пов'язаних із тлумаченням окремих ознак неосудності, співвідношенням її критеріїв та оцінкою експертних висновків.

Окремої уваги заслуговує питання співвідношення неосудності та обмеженої осудності, яке також викликає значні труднощі у правозастосуванні. Неправильне розмежування цих категорій може призвести до помилок у кваліфікації діянь та визначенні правових наслідків для особи. У зв'язку з цим особливого значення набуває дослідження ознак юридичного та медичного критеріїв неосудності, а також їх взаємозв'язку.

Метою курсової роботи є комплексний аналіз юридичного та медичного критеріїв неосудності, визначення їх ознак та з'ясування кримінально-правового значення. Досягнення цієї мети передбачає дослідження поняття неосудності, аналіз її критеріїв, виявлення проблем їх застосування у практиці, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення кримінального законодавства та правозастосовної діяльності.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини, що виникають у сфері застосування інституту неосудності у кримінальному праві. Предметом дослідження є норми кримінального законодавства України, зокрема положення Кримінального кодексу України, а також практика їх застосування.

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання, зокрема формально-логічний, системно-

структурний, порівняльно-правовий та інші методи, які дозволяють всебічно дослідити обрану проблематику.

Структура курсової роботи зумовлена метою та завданнями дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІНСТИТУТУ НЕОСУДНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

1.1. Поняття та правова природа неосудності

Інститут неосудності є одним із фундаментальних елементів кримінального права України, оскільки визначає межі кримінальної відповідальності особи та безпосередньо пов'язаний із категорією вини. У загальному вигляді неосудність розглядається як такий психічний стан особи, за якого вона під час вчинення суспільно небезпечного діяння не здатна усвідомлювати свої дії або керувати ними, що виключає можливість притягнення її до кримінальної відповідальності. Такий підхід закріплений у Кримінальному кодексі України і відповідає загальновизнаним принципам кримінального права, зокрема принципу особистої відповідальності за винне діяння.

Правова природа неосудності полягає у поєднанні двох взаємопов'язаних аспектів — юридичного та медичного. З одного боку, неосудність є юридичною категорією, що визначає підставу для звільнення особи від кримінальної відповідальності. З іншого боку, вона базується на медичних характеристиках психічного стану особи, що потребує спеціальних знань у сфері психіатрії. Саме така подвійна природа зумовлює складність даного інституту та необхідність його комплексного дослідження.

У науковій літературі неосудність традиційно розглядається як одна з ознак суб'єкта кримінального правопорушення, яка визначає здатність особи нести кримінальну відповідальність. Як зазначають Ю. В. Гродецький та О. В. Зайцев, осудність виступає обов'язковою умовою притягнення особи до відповідальності, а її відсутність автоматично виключає можливість визнання особи суб'єктом кримінального правопорушення [6, с. 418]. Відповідно, неосудність є запереченням цієї здатності та виконує функцію правового фільтра, який відмежовує осіб, що можуть бути притягнуті до відповідальності, від тих, щодо яких застосування кримінального покарання є недоцільним і несправедливим.

Сутність неосудності тісно пов'язана з категорією вини, яка передбачає психічне ставлення особи до вчинюваного діяння та його наслідків. Відсутність

здатності усвідомлювати свої дії або керувати ними означає відсутність вини у кримінально-правовому розумінні. Саме тому інститут неосудності є логічним продовженням загальної теорії кримінального права і відображає принцип, згідно з яким без вини немає кримінальної відповідальності.

Важливим аспектом правової природи неосудності є її функціональне призначення. Вона виконує не лише обмежувальну функцію, виключаючи кримінальну відповідальність, але й гарантійну, захищаючи права осіб із психічними розладами. Застосування кримінального покарання до таких осіб суперечило б принципам гуманізму та справедливості, оскільки вони не здатні усвідомлювати значення своїх дій. У цьому контексті неосудність виступає важливим елементом гуманізації кримінального права.

Водночас неосудність не означає повної відсутності правових наслідків для особи. У випадках встановлення неосудності суд може застосувати до такої особи примусові заходи медичного характеру, спрямовані на її лікування та запобігання вчиненню нових суспільно небезпечних діянь. Це свідчить про те, що інститут неосудності поєднує у собі як правові, так і медичні механізми впливу, що підкреслює його міждисциплінарний характер.

Аналіз наукових підходів дозволяє зробити висновок, що неосудність розглядається не лише як юридичний факт, але й як складна категорія, що відображає взаємодію права та медицини. Так, В. Г. Карпова у своєму дослідженні підкреслює, що неосудність є результатом оцінки психічного стану особи з урахуванням як медичних, так і юридичних критеріїв [9, с. 78]. Подібний підхід дозволяє забезпечити більш об'єктивне встановлення обставин справи та уникнути формального застосування норм кримінального закону.

Слід також звернути увагу на співвідношення неосудності та обмеженої осудності. Хоча ці категорії мають спільні риси, вони відрізняються за своїм правовим значенням. Якщо неосудність повністю виключає кримінальну відповідальність, то обмежена осудність лише враховується при її призначенні. Це ще раз підкреслює важливість чіткого визначення меж неосудності та правильного встановлення її ознак.

Окремого значення набуває питання встановлення неосудності у кримінальному провадженні. Відповідно до положень Кримінального

процесуального кодексу України, визначення психічного стану особи здійснюється на підставі висновку судово-психіатричної експертизи. Однак такий висновок не є безумовним доказом і підлягає оцінці судом у сукупності з іншими доказами. Це свідчить про те, що остаточне рішення щодо неосудності має юридичний характер, навіть попри його медичну основу.

Узагальнюючи викладене, можна зазначити, що неосудність є складною правовою категорією, яка виконує важливу роль у системі кримінального права України. Вона забезпечує справедливе застосування кримінальної відповідальності, захищає права осіб із психічними розладами та відображає гуманістичний характер сучасного кримінального законодавства. Її подвійна природа, що поєднує юридичні та медичні елементи, зумовлює необхідність комплексного підходу до її дослідження та застосування у практичній діяльності.

1.2. Розвиток інституту неосудності у кримінальному праві

Розвиток інституту неосудності у кримінальному праві відображає еволюцію уявлень про відповідальність особи, її психічний стан та межі застосування кримінального покарання. Історично підходи до оцінки психічного стану правопорушника були тісно пов'язані із загальним рівнем розвитку медицини, філософії та правової думки, що зумовлювало поступове формування сучасного розуміння неосудності як складної міждисциплінарної категорії.

На ранніх етапах розвитку права психічний стан особи практично не враховувався при вирішенні питання про відповідальність. У давніх правових системах панувала ідея об'єктивного ставлення до вчиненого діяння, відповідно до якої сам факт порушення заборони був достатнім для притягнення до відповідальності незалежно від психічного стану особи. Лише з розвитком гуманістичних ідей та усвідомленням значення вини як обов'язкової умови кримінальної відповідальності починає формуватися уявлення про необхідність врахування психічних особливостей правопорушника.

Суттєвий вплив на становлення інституту неосудності мав розвиток медичної науки, зокрема психіатрії, що дозволило більш об'єктивно оцінювати психічний стан особи. У цей період формується підхід, відповідно до якого психічні розлади можуть впливати на здатність особи усвідомлювати свої дії та

керувати ними. Це стало підґрунтям для закріплення у кримінальному праві положень про звільнення від відповідальності осіб, які перебували у стані психічного розладу.

Подальший розвиток інституту неосудності пов'язаний із формуванням класичної моделі, яка передбачає поєднання медичного та юридичного критеріїв. Такий підхід дозволив забезпечити комплексну оцінку психічного стану особи, враховуючи як наявність психічного розладу, так і його вплив на поведінку. У науковій літературі зазначається, що саме ця модель стала основою для сучасного розуміння неосудності та її законодавчого закріплення [9, с. 65].

В українському кримінальному праві інститут неосудності зазнав значної еволюції, особливо у процесі реформування законодавства після здобуття незалежності. Сучасне визначення неосудності закріплене у Кримінальному кодексі України та відповідає міжнародним стандартам у сфері прав людини. Воно базується на чіткому розмежуванні медичного та юридичного критеріїв, що дозволяє забезпечити об'єктивність та справедливість при вирішенні питання про кримінальну відповідальність.

У наукових дослідженнях підкреслюється, що розвиток інституту неосудності супроводжується постійним удосконаленням підходів до його застосування. Так, Ю. В. Гродецький та О. В. Зайцев зазначають, що сучасний етап характеризується більш глибоким розумінням психічних процесів та їх впливу на поведінку особи, що сприяє підвищенню точності правових рішень [6, с. 420]. Водночас зберігається необхідність подальшого вдосконалення законодавства та практики його застосування.

Особливого значення набуває також розвиток інституту судово-психіатричної експертизи, яка є основним інструментом встановлення неосудності у кримінальному провадженні. Відповідно до порядку проведення судово-психіатричної експертизи, затвердженого Міністерством охорони здоров'я України, експертиза має забезпечити об'єктивну оцінку психічного стану особи та надати суду необхідні дані для прийняття рішення. Це свідчить про тісний взаємозв'язок правових і медичних аспектів у межах досліджуваного інституту.

Аналіз історико-правового розвитку інституту неосудності дозволяє дійти висновку, що його становлення відбувалося поступово — від повного ігнорування психічного стану особи до сучасного комплексного підходу, який поєднує правові та медичні критерії. Така еволюція відображає загальну тенденцію гуманізації кримінального права та орієнтацію на захист прав людини.

Отже, розвиток інституту неосудності у кримінальному праві свідчить про поступове вдосконалення підходів до визначення меж кримінальної відповідальності. Сучасне законодавче регулювання цієї категорії ґрунтується на поєднанні юридичних і медичних критеріїв, що забезпечує більш об'єктивне та справедливе вирішення питання про відповідальність особи з урахуванням її психічного стану.

1.3. Значення неосудності для кримінальної відповідальності

Інститут неосудності відіграє фундаментальну роль у системі кримінального права України, оскільки безпосередньо впливає на визначення підстав і меж кримінальної відповідальності особи. Його значення полягає не лише у виключенні кримінальної відповідальності певної категорії осіб, але й у забезпеченні реалізації базових принципів кримінального права, зокрема принципів вини, справедливості та гуманізму. Без належного розуміння та застосування інституту неосудності неможливо забезпечити законність кримінального судочинства та обґрунтованість притягнення особи до відповідальності.

Передусім слід зазначити, що неосудність тісно пов'язана з категорією вини, яка є обов'язковою умовою кримінальної відповідальності. Вина передбачає наявність психічного ставлення особи до вчинюваного діяння та його наслідків, що включає здатність усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними. У разі відсутності такої здатності особа не може бути визнана винною у кримінально-правовому розумінні, а отже, не підлягає кримінальній відповідальності. Саме у цьому аспекті інститут неосудності виступає логічним продовженням загальної теорії кримінального права та конкретизує положення про вину як обов'язкову ознаку складу кримінального правопорушення.

Значення неосудності проявляється також у забезпеченні принципу справедливості кримінального права. Притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка не здатна усвідомлювати свої дії або керувати ними, суперечило б самій природі кримінального покарання як заходу державного примусу, спрямованого на осуд винної поведінки. У випадку неосудності відсутній елемент свідомого порушення правових норм, що робить застосування покарання необґрунтованим і несправедливим. Саме тому законодавець передбачає виключення кримінальної відповідальності у таких випадках, що відповідає загальним засадам правової держави.

Не менш важливим є значення неосудності у контексті реалізації принципу гуманізму кримінального права. Особи, які страждають на психічні розлади, потребують не покарання, а лікування та соціальної підтримки. Застосування до них кримінального покарання не лише не досягає мети покарання, але й може погіршити їх стан. У зв'язку з цим законодавство передбачає можливість застосування примусових заходів медичного характеру, які мають на меті лікування особи та запобігання вчиненню нею нових суспільно небезпечних діянь. Такий підхід свідчить про орієнтацію сучасного кримінального права на захист прав людини та забезпечення індивідуального підходу до кожної особи.

Важливим аспектом значення неосудності є її роль у визначенні суб'єкта кримінального правопорушення. Осудність є обов'язковою ознакою суб'єкта, а її відсутність виключає можливість визнання особи суб'єктом кримінального правопорушення. Як зазначають науковці, зокрема Ю. В. Гродецький та О. В. Зайцев, саме через категорію осудності визначається здатність особи нести кримінальну відповідальність [6, с. 419]. Відповідно, неосудність виступає юридичним фактом, який виключає наявність суб'єкта кримінального правопорушення, що має вирішальне значення для кваліфікації діяння.

Суттєве значення неосудності проявляється і у сфері кримінального процесу. Встановлення неосудності особи впливає на хід кримінального провадження, зокрема на можливість притягнення до відповідальності, обрання запобіжних заходів та ухвалення судового рішення. Відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України, у випадку встановлення

неосудності суд не виносить обвинувального вироку, а вирішує питання про застосування примусових заходів медичного характеру. Це свідчить про те, що інститут неосудності має не лише матеріально-правове, але й процесуальне значення.

Особливої уваги заслуговує значення неосудності у контексті доказування у кримінальному провадженні. Встановлення неосудності потребує проведення судово-психіатричної експертизи, яка є ключовим джерелом доказів щодо психічного стану особи. Водночас висновок експерта не має наперед встановленої сили і підлягає оцінці судом разом з іншими доказами. Це означає, що питання неосудності вирішується з урахуванням усіх обставин справи, що підкреслює складність і відповідальність такого рішення.

Неосудність має значення і для запобігання судовим помилкам. Неправильне встановлення психічного стану особи може призвести як до безпідставного притягнення до відповідальності, так і до уникнення відповідальності особою, яка фактично є осудною. У зв'язку з цим особливого значення набуває якість проведення судово-психіатричної експертизи та професійний рівень осіб, які здійснюють її оцінку.

Окремого розгляду потребує співвідношення неосудності з іншими суміжними категоріями, зокрема обмеженою осудністю. Неправильне розмежування цих понять може мати суттєві правові наслідки, оскільки у випадку обмеженої осудності особа підлягає кримінальній відповідальності, хоча її психічний стан враховується при призначенні покарання. Це ще раз підкреслює важливість точного встановлення ознак неосудності та їх правильного тлумачення.

Значення неосудності проявляється також у забезпеченні балансу між інтересами суспільства та правами особи. З одного боку, суспільство зацікавлене у запобіганні вчиненню нових суспільно небезпечних діянь, а з іншого — необхідно забезпечити дотримання прав осіб із психічними розладами. Інститут неосудності дозволяє досягти цього балансу шляхом поєднання правових і медичних заходів впливу.

У наукових дослідженнях підкреслюється, що значення неосудності виходить за межі суто кримінально-правового регулювання і має

міждисциплінарний характер. Як зазначає В. Г. Карпова, інститут неосудності є результатом взаємодії кримінального права та психіатрії, що дозволяє більш об'єктивно оцінювати поведінку особи та приймати обґрунтовані рішення [9, с. 82]. Такий підхід сприяє підвищенню ефективності кримінального правосуддя та забезпеченню прав людини.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що неосудність має багатогранне кримінально-правове значення, яке проявляється у різних аспектах правового регулювання. Вона виступає гарантією дотримання принципів вини, справедливості та гуманізму, визначає межі кримінальної відповідальності, впливає на кваліфікацію діяння та перебіг кримінального провадження, а також забезпечує захист прав осіб із психічними розладами. Комплексний характер цього інституту зумовлює необхідність його глибокого теоретичного осмислення та правильного застосування у практичній діяльності, що є важливою умовою функціонування сучасної правової держави.

РОЗДІЛ 2. ЮРИДИЧНИЙ ТА МЕДИЧНИЙ КРИТЕРІЙ НЕОСУДНОСТІ

2.1. Медичний критерій неосудності: поняття та ознаки

Медичний критерій неосудності є однією з ключових складових інституту неосудності та відображає біологічну, психіатричну основу цієї правової категорії. Його сутність полягає у встановленні наявності у особи такого психічного стану, який об'єктивно впливає на її здатність адекватно сприймати реальність, усвідомлювати значення своїх дій та контролювати власну поведінку. У кримінальному праві України цей критерій закріплений у Кримінальному кодексі України через перелік психічних розладів, що можуть обумовлювати стан неосудності, а саме хронічні психічні захворювання, тимчасові розлади психічної діяльності, недоумство та інші хворобливі стани психіки.

Зміст медичного критерію неосудності розкривається через характеристику тих психічних розладів, які здатні істотно впливати на інтелектуальну та вольову сфери особи. Хронічні психічні захворювання, як правило, мають тривалий характер і супроводжуються стійкими змінами психічної діяльності, що обумовлює постійну або періодичну втрату здатності до усвідомлення своїх дій. До таких захворювань належать, зокрема, шизофренія, епілепсія, органічні ураження головного мозку та інші психічні розлади. Тимчасові розлади психічної діяльності характеризуються короткочасним, але інтенсивним порушенням психічних функцій, що може виникати, наприклад, у стані патологічного афекту або реактивних психозів.

Окрему групу становить недоумство, яке пов'язане з інтелектуальною недостатністю та характеризується стійким зниженням розумових здібностей особи. У таких випадках особа об'єктивно не здатна повною мірою усвідомлювати характер своїх дій, що обумовлює необхідність її виключення з числа суб'єктів кримінальної відповідальності. Інші хворобливі стани психіки охоплюють широкий спектр психічних порушень, які не входять до зазначених категорій, але можуть мати суттєвий вплив на поведінку особи.

Важливо підкреслити, що сам по собі факт наявності психічного розладу не є достатнім для визнання особи неосудною. Медичний критерій має розглядатися у взаємозв'язку з юридичним критерієм, який визначає вплив психічного стану на здатність особи усвідомлювати свої дії або керувати ними. Це означає, що навіть за наявності психічного захворювання особа може визнаватися осудною, якщо воно не впливає на її поведінку у момент вчинення кримінального правопорушення.

Особливого значення медичний критерій набуває у процесі доказування у кримінальному провадженні. Встановлення психічного стану особи здійснюється, як правило, шляхом проведення судово-психіатричної експертизи, порядок якої визначений нормативно-правовими актами у сфері охорони здоров'я. Експертиза має на меті визначення наявності психічного розладу, його характеру, ступеня та впливу на поведінку особи у конкретний момент часу. Висновок експерта є важливим доказом, однак не має наперед встановленої сили і підлягає оцінці судом разом з іншими матеріалами справи.

У науковій літературі звертається увага на складність визначення меж медичного критерію неосудності. Як зазначає В. Г. Карпова, психічні розлади можуть мати різний ступінь впливу на поведінку особи, що ускладнює їх однозначну оцінку у кримінально-правовому аспекті [9, с. 84]. Подібну позицію підтримують і Ю. В. Гродецький та О. В. Зайцев, які підкреслюють необхідність індивідуального підходу до кожного випадку та врахування всіх обставин справи [6, с. 422].

Окремо слід відзначити, що медичний критерій неосудності має динамічний характер, оскільки психічний стан особи може змінюватися з часом. Це означає, що оцінка неосудності повинна здійснюватися саме на момент вчинення суспільно небезпечного діяння, а не на момент проведення експертизи чи розгляду справи у суді. Така особливість зумовлює необхідність ретроспективного аналізу психічного стану особи, що є складним завданням для експертів та суду.

Значення медичного критерію неосудності полягає у забезпеченні об'єктивності при вирішенні питання про кримінальну відповідальність особи. Він дозволяє врахувати реальний психічний стан правопорушника та уникнути

формального підходу до застосування норм кримінального права. Водночас його застосування потребує високого рівня професійної підготовки як медичних експертів, так і правозастосовців.

Таким чином, медичний критерій неосудності є необхідною передумовою для встановлення неосудності, оскільки визначає наявність психічного розладу, здатного впливати на поведінку особи. Його правильне розуміння та застосування має вирішальне значення для забезпечення справедливості кримінального судочинства та захисту прав осіб із психічними порушеннями.

2.2. Юридичний критерій неосудності: зміст та структура

Юридичний критерій неосудності посідає центральне місце у механізмі визначення здатності особи нести кримінальну відповідальність, оскільки саме він відображає правову оцінку психічного стану особи у момент вчинення суспільно небезпечного діяння. Якщо медичний критерій встановлює наявність певного психічного розладу, то юридичний критерій визначає, яким чином цей розлад вплинув на інтелектуальну та вольову сфери особи. Таким чином, саме юридичний критерій є тим елементом, який трансформує медичні дані у правову категорію неосудності.

Відповідно до положень Кримінального кодексу України, юридичний критерій неосудності розкривається через нездатність особи усвідомлювати свої дії або керувати ними. Така конструкція включає два взаємопов'язані елементи — інтелектуальний і вольовий, кожен із яких має самостійне значення для встановлення неосудності. Інтелектуальний елемент характеризує здатність особи розуміти фактичний характер та суспільну небезпечність своїх дій, тоді як вольовий елемент відображає можливість керувати своєю поведінкою, контролювати свої вчинки та утримуватися від протиправних дій.

Інтелектуальний елемент юридичного критерію передбачає здатність особи адекватно сприймати реальність, усвідомлювати фактичні обставини вчинюваного діяння та його можливі наслідки. Йдеться не лише про формальне розуміння того, що відбувається, але й про усвідомлення соціального значення своїх дій, їх протиправності та небезпечності. У випадку психічних розладів ця

здатність може бути суттєво порушена або повністю відсутня, що унеможлиблює формування вини як обов'язкової ознаки кримінального правопорушення.

Вольовий елемент юридичного критерію, у свою чергу, пов'язаний зі здатністю особи керувати своїми діями, тобто свідомо спрямовувати свою поведінку відповідно до певної мети та контролювати її. Навіть за умови збереження інтелектуальної здатності до усвідомлення дій, особа може бути нездатною керувати ними через порушення вольової сфери. Такий стан характерний, наприклад, для деяких форм психічних розладів, коли особа розуміє, що її дії є протиправними, але не може стримати себе від їх вчинення.

Особливістю юридичного критерію є те, що для визнання особи неосудною достатньо встановлення хоча б одного з його елементів — або інтелектуального, або вольового. Це означає, що навіть часткова втрата здатності усвідомлювати свої дії або керувати ними може бути підставою для визнання особи неосудною, за умови наявності відповідного медичного критерію. Такий підхід спрямований на забезпечення більш повного захисту осіб із психічними розладами та врахування різноманітності форм їх прояву.

У науковій літературі підкреслюється, що юридичний критерій неосудності має оціночний характер, оскільки його встановлення потребує аналізу поведінки особи, її психічного стану та інших обставин справи. Як зазначає А. Я. Єрш, юридичний критерій є результатом правової оцінки медичних даних, що здійснюється судом на основі всебічного дослідження доказів [8, с. 300]. Це означає, що навіть за наявності висновку судово-психіатричної експертизи остаточне рішення щодо неосудності приймається судом.

Складність застосування юридичного критерію обумовлена необхідністю ретроспективної оцінки психічного стану особи, тобто встановлення її здатності усвідомлювати свої дії або керувати ними саме у момент вчинення кримінального правопорушення. Така оцінка потребує врахування не лише медичних висновків, але й поведінки особи до, під час і після вчинення діяння, її висловлювань, реакцій та інших обставин. Це робить процес встановлення неосудності складним і вимагає високого рівня професійної підготовки суддів, слідчих та експертів.

Особливого значення юридичний критерій набуває у контексті розмежування неосудності та обмеженої осудності. У випадках, коли особа частково зберігає здатність усвідомлювати свої дії або керувати ними, вона визнається обмежено осудною, що має інші правові наслідки. Неправильне застосування юридичного критерію може призвести до помилок у кваліфікації та визначенні відповідальності, що підкреслює важливість його точного тлумачення.

Важливо також зазначити, що юридичний критерій неосудності виконує функцію забезпечення принципу вини у кримінальному праві. Оскільки вина передбачає наявність психічного ставлення особи до вчинюваного діяння, відсутність здатності усвідомлювати свої дії або керувати ними виключає можливість встановлення вини. У цьому аспекті юридичний критерій виступає ключовим елементом, що визначає можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Застосування юридичного критерію тісно пов'язане з процесом доказування у кримінальному провадженні. Встановлення відповідних обставин потребує збирання та оцінки значного обсягу доказів, серед яких важливу роль відіграє висновок судово-психіатричної експертизи. Водночас суд не обмежується цим висновком і має враховувати інші докази, що характеризують поведінку особи. Такий підхід забезпечує всебічність та об'єктивність розгляду справи.

У працях В. Г. Карпової підкреслюється, що юридичний критерій неосудності є складною правовою конструкцією, яка потребує поєднання знань у сфері права та медицини [9, с. 86]. Це обумовлює необхідність міждисциплінарного підходу до його дослідження та застосування, що дозволяє більш точно визначити психічний стан особи та його вплив на її поведінку.

Окремої уваги заслуговує питання помилок у застосуванні юридичного критерію. На практиці зустрічаються випадки, коли суди формально підходять до оцінки психічного стану особи, не враховуючи всі обставини справи або надаючи перевагу лише окремим доказам. Це може призводити як до безпідставного визнання особи неосудною, так і до необгрунтованого притягнення до відповідальності. У зв'язку з цим важливим є забезпечення

єдності судової практики та підвищення рівня професійної підготовки правозастосовців.

Юридичний критерій також має значення для визначення подальших правових наслідків для особи. У випадку встановлення неосудності суд застосовує примусові заходи медичного характеру, які спрямовані на лікування особи та запобігання вчиненню нових правопорушень. Таким чином, юридичний критерій не лише визначає відсутність кримінальної відповідальності, але й впливає на вибір заходів державного впливу.

Узагальнюючи викладене, можна зробити висновок, що юридичний критерій неосудності є ключовим елементом цього інституту, який забезпечує правову оцінку психічного стану особи та визначає можливість притягнення її до кримінальної відповідальності. Його зміст розкривається через інтелектуальний і вольовий елементи, які відображають здатність особи усвідомлювати свої дії та керувати ними. Складність застосування цього критерію зумовлює необхідність комплексного підходу, що поєднує правові та медичні знання, а також врахування всіх обставин справи. Правильне розуміння та застосування юридичного критерію є запорукою забезпечення справедливості кримінального правосуддя та дотримання прав людини.

2.3. Співвідношення юридичного та медичного критеріїв неосудності

Питання співвідношення юридичного та медичного критеріїв неосудності є одним із ключових у теорії кримінального права, оскільки саме через їх взаємодію формується цілісне уявлення про неосудність як підставу виключення кримінальної відповідальності. Кожен із цих критеріїв має самостійне значення, однак лише у поєднанні вони утворюють завершену конструкцію, що дозволяє обґрунтовано вирішити питання про психічний стан особи та його правові наслідки.

Медичний критерій відображає наявність у особи певного психічного розладу, який може впливати на її поведінку. Він має об'єктивний характер і встановлюється на підставі спеціальних знань у сфері психіатрії. Натомість юридичний критерій має оціночний характер і визначає, чи вплинув цей психічний розлад на здатність особи усвідомлювати свої дії або керувати ними.

Таким чином, медичний критерій відповідає на питання про наявність психічного порушення, тоді як юридичний — про його значення для кримінально-правової оцінки поведінки.

Співвідношення цих критеріїв характеризується їх взаємозалежністю. Жоден із них не може існувати ізольовано у контексті встановлення неосудності. Наявність психічного розладу сама по собі не є достатньою підставою для визнання особи неосудною, якщо цей розлад не вплинув на її здатність усвідомлювати свої дії або керувати ними. Водночас встановлення юридичного критерію без підтвердження медичного є неможливим, оскільки він базується саме на психічному стані особи. Це свідчить про те, що обидва критерії мають застосовуватися у тісному взаємозв'язку.

У науковій літературі підкреслюється, що медичний критерій має допоміжний характер щодо юридичного, оскільки саме останній визначає правові наслідки для особи. Як зазначає В. Г. Карпова, медичний критерій є необхідною, але не достатньою умовою неосудності, тоді як юридичний критерій виступає вирішальним у процесі правової оцінки [9, с. 88]. Подібну позицію підтримують і інші дослідники, які вважають, що саме юридичний критерій забезпечує зв'язок між медичними даними та кримінально-правовими наслідками.

Водночас не можна применшувати значення медичного критерію, оскільки без нього неможливе встановлення об'єктивної основи неосудності. Саме він дозволяє визначити характер і ступінь психічного розладу, що є необхідним для подальшої правової оцінки. У цьому контексті медичний критерій виступає фундаментом, на якому будується юридичний аналіз.

Особливістю співвідношення цих критеріїв є те, що вони належать до різних сфер знань, але взаємодіють у межах єдиного правового механізму. Медичний критерій формується на основі психіатричних знань і встановлюється експертами, тоді як юридичний критерій є результатом правової оцінки, яку здійснює суд. Це обумовлює необхідність тісної співпраці між юристами та медичними фахівцями у процесі встановлення неосудності.

У практиці кримінального провадження співвідношення медичного та юридичного критеріїв проявляється у процесі доказування. Судово-

психіатрична експертиза встановлює наявність психічного розладу та його характеристики, однак остаточне рішення щодо неосудності приймається судом, який оцінює вплив цього розладу на поведінку особи. Таким чином, медичний висновок є важливим доказом, але не має вирішального значення без його правової оцінки.

Складність співвідношення цих критеріїв полягає у необхідності врахування індивідуальних особливостей кожного конкретного випадку. Психічні розлади можуть проявлятися по-різному, а їх вплив на поведінку особи залежить від багатьох факторів, зокрема ступеня захворювання, умов вчинення діяння та інших обставин. Це ускладнює встановлення чітких меж між осудністю та неосудністю та потребує індивідуального підходу.

Особливої уваги заслуговує питання помилок у застосуванні медичного та юридичного критеріїв. На практиці можуть виникати ситуації, коли наявність психічного розладу переоцінюється або, навпаки, недооцінюється, що призводить до неправильного визначення правового статусу особи. Наприклад, визнання особи неосудною лише на підставі медичного діагнозу без урахування її здатності усвідомлювати свої дії є помилковим. Водночас ігнорування психічного стану особи може призвести до необґрунтованого притягнення її до кримінальної відповідальності.

У наукових дослідженнях також підкреслюється важливість правильного розмежування неосудності та обмеженої осудності, що безпосередньо пов'язано зі співвідношенням медичного та юридичного критеріїв. У випадках, коли психічний розлад частково впливає на здатність особи усвідомлювати свої дії або керувати ними, вона визнається обмежено осудною. Це свідчить про те, що співвідношення критеріїв має значення не лише для встановлення неосудності, але й для визначення інших правових категорій.

Важливим аспектом є також часовий фактор, який впливає на співвідношення критеріїв. Оцінка психічного стану особи повинна здійснюватися саме на момент вчинення кримінального правопорушення, що потребує ретроспективного аналізу. Це ускладнює взаємодію медичного та юридичного критеріїв, оскільки експерти та суд змушені відтворювати стан особи у минулому на основі наявних даних.

Сучасний розвиток кримінального права свідчить про тенденцію до більш глибокої інтеграції медичних і юридичних підходів у визначенні неосудності. Це проявляється у вдосконаленні методик судово-психіатричних експертиз, підвищенні вимог до їх обґрунтованості та більш детальному врахуванні психологічних аспектів поведінки особи. Такий підхід сприяє підвищенню точності встановлення неосудності та зменшенню ризику судових помилок.

Значення правильного співвідношення медичного та юридичного критеріїв полягає у забезпеченні балансу між інтересами суспільства та правами особи. З одного боку, необхідно запобігти притягненню до відповідальності осіб, які не здатні усвідомлювати свої дії, а з іншого — уникнути безпідставного звільнення від відповідальності. Саме узгоджене застосування обох критеріїв дозволяє досягти цього балансу.

Тож, можна дійти висновку, що юридичний та медичний критерії неосудності перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємодоповнюють один одного. Медичний критерій визначає наявність психічного розладу, тоді як юридичний оцінює його вплив на здатність особи усвідомлювати свої дії або керувати ними. Лише їх поєднання дозволяє сформулювати обґрунтований висновок про неосудність особи та визначити відповідні правові наслідки. Правильне розуміння та застосування цих критеріїв є необхідною умовою забезпечення справедливості кримінального правосуддя та дотримання прав людини.

РОЗДІЛ 3. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ НЕОСУДНОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ ЇЇ ВСТАНОВЛЕННЯ

3.1. Особливості встановлення неосудності у кримінальному провадженні

Встановлення неосудності у кримінальному провадженні є складним і багатоетапним процесом, що поєднує у собі як правові, так і медичні аспекти. Воно передбачає необхідність з'ясування психічного стану особи на момент вчинення суспільно небезпечного діяння та визначення його впливу на здатність усвідомлювати свої дії або керувати ними. Саме тому процедура встановлення неосудності відзначається підвищеною складністю та потребує залучення спеціальних знань, насамперед у сфері психіатрії.

Однією з ключових особливостей встановлення неосудності є його доказовий характер. Відповідно до вимог Кримінального процесуального кодексу України, психічний стан особи підлягає доказуванню на загальних засадах кримінального провадження. Це означає, що всі обставини, які свідчать про можливу неосудність, повинні бути підтверджені належними та допустимими доказами. Водночас специфіка таких справ полягає у тому, що значна частина доказів має спеціальний характер і потребує професійної оцінки.

Центральне місце у процесі встановлення неосудності займає судово-психіатрична експертиза, яка є основним засобом визначення психічного стану особи. Відповідно до порядку проведення судово-психіатричної експертизи, експерти досліджують психічний стан особи, встановлюють наявність або відсутність психічного розладу, його характер, ступінь та вплив на поведінку. Висновок експерта має важливе значення для суду, однак не є обов'язковим і підлягає оцінці у сукупності з іншими доказами.

Особливістю встановлення неосудності є необхідність ретроспективної оцінки психічного стану особи. Оскільки експертиза, як правило, проводиться після вчинення кримінального правопорушення, експерти та суд змушені відтворювати психічний стан особи у минулому. Це потребує аналізу широкого кола обставин, зокрема поведінки особи до, під час і після вчинення діяння, її

висловлювань, медичної документації, показань свідків та інших даних. Такий підхід ускладнює процес встановлення неосудності та підвищує ризик помилок.

Важливою особливістю є також те, що питання про неосудність вирішується судом, а не експертами. Хоча висновок судово-психіатричної експертизи є ключовим доказом, він має рекомендаційний характер і не звільняє суд від обов'язку самостійно оцінити всі обставини справи. Це означає, що суд має враховувати не лише медичні дані, але й інші докази, які характеризують поведінку особи та її психічний стан.

У науковій літературі підкреслюється, що встановлення неосудності потребує комплексного підходу, який поєднує правові та медичні знання. Як зазначають дослідники, зокрема Д. В. Туренко, правильне визначення психічного стану особи є необхідною умовою прийняття обґрунтованого судового рішення та запобігання судовим помилкам [17, с. 112]. Це підкреслює важливість професійної підготовки як експертів, так і правозастосовців.

Суттєвою особливістю є також процесуальні наслідки встановлення неосудності. У разі визнання особи неосудною суд не ухвалює обвинувального вироку, а вирішує питання про застосування примусових заходів медичного характеру. Це свідчить про те, що встановлення неосудності змінює не лише правовий статус особи, але й характер державного реагування на вчинене діяння.

Не менш важливим є питання ініціювання проведення судово-психіатричної експертизи. Вона може бути призначена як на стадії досудового розслідування, так і під час судового розгляду у випадках, коли виникають сумніви щодо осудності особи. Це забезпечує можливість своєчасного встановлення психічного стану та врахування його при прийнятті процесуальних рішень.

Практика свідчить, що встановлення неосудності нерідко супроводжується певними труднощами, зокрема пов'язаними з недостатністю доказів, суперечливістю висновків експертів або складністю оцінки психічного стану особи. У таких випадках суд повинен застосовувати принцип всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин справи, що дозволяє мінімізувати ризик помилкових рішень.

Окремої уваги заслуговує проблема симуляції психічних розладів, яка може ускладнювати встановлення неосудності. У таких випадках експерти повинні застосовувати спеціальні методики, спрямовані на виявлення неправдивих відомостей про психічний стан особи. Це ще раз підкреслює важливість високого рівня професійної підготовки експертів та використання сучасних методів дослідження.

Таким чином, встановлення неосудності у кримінальному провадженні є складним процесом, що вимагає комплексного підходу та врахування широкого кола обставин. Його особливості полягають у необхідності поєднання правових і медичних аспектів, ретроспективному характері оцінки психічного стану, значенні судово-психіатричної експертизи та вирішальній ролі суду у прийнятті остаточного рішення. Правильне встановлення неосудності має ключове значення для забезпечення справедливості кримінального правосуддя та дотримання прав людини.

3.2. Проблеми правозастосування та судово-психіатричної експертизи

Проблематика правозастосування інституту неосудності та проведення судово-психіатричної експертизи є однією з найбільш складних у кримінальному праві та процесі, оскільки вона перебуває на перетині юридичних і медичних знань. Практична реалізація норм, що регулюють питання неосудності, супроводжується значною кількістю труднощів, які можуть впливати на правильність прийняття судових рішень та забезпечення прав і законних інтересів учасників кримінального провадження. Аналіз цих проблем дозволяє виявити недоліки існуючого механізму правового регулювання та визначити напрями його вдосконалення.

Однією з ключових проблем є складність встановлення психічного стану особи на момент вчинення кримінального правопорушення. Оскільки судово-психіатрична експертиза зазвичай проводиться після події, експерти змушені здійснювати ретроспективний аналіз, що базується на непрямих даних. Це включає вивчення медичної документації, показань свідків, поведінки особи до, під час і після вчинення діяння. Такий підхід не завжди дозволяє з достатньою

точністю відтворити психічний стан особи, що підвищує ризик помилкових висновків.

Суттєвою проблемою є також неоднозначність критеріїв оцінки психічного стану особи. Незважаючи на законодавче закріплення медичного та юридичного критеріїв неосудності, їх практичне застосування часто викликає труднощі. Психічні розлади можуть мати різні форми прояву та ступінь впливу на поведінку особи, що ускладнює їх однозначну кваліфікацію. У наукових дослідженнях зазначається, що відсутність чітких меж між осудністю, обмеженою осудністю та неосудністю створює передумови для різного тлумачення одних і тих самих обставин [6, с. 423].

Окремої уваги заслуговує проблема оцінки висновку судово-психіатричної експертизи. Хоча такий висновок є важливим доказом у справі, він не має наперед встановленої сили і підлягає оцінці судом разом з іншими доказами. На практиці виникають ситуації, коли суди або беззастережно приймають висновок експерта, не аналізуючи його зміст, або, навпаки, без достатніх підстав відхиляють його. Обидва підходи є проблемними, оскільки можуть призводити до необґрунтованих рішень.

Ще однією проблемою є можливість існування суперечливих експертних висновків. У деяких випадках у справі можуть бути проведені декілька експертиз, результати яких не збігаються. Це ставить суд перед необхідністю вибору між різними експертними позиціями, що ускладнює процес прийняття рішення. Відсутність чітких критеріїв оцінки таких висновків може призводити до суб'єктивізму у правозастосуванні.

Не менш важливою є проблема недостатнього рівня взаємодії між правозастосовцями та експертами. Судді та слідчі не завжди мають достатній рівень знань у сфері психіатрії, що ускладнює розуміння змісту експертних висновків та їх правильну оцінку. Водночас експерти не завжди враховують правові аспекти своєї діяльності, що може призводити до формулювання висновків, які не відповідають вимогам кримінального процесу.

Суттєвою проблемою є також можливість симуляції або агравації психічних розладів з боку підозрюваних чи обвинувачених. Деякі особи можуть навмисно перебільшувати або імітувати симптоми психічного захворювання з

метою уникнення кримінальної відповідальності. Виявлення таких випадків потребує застосування спеціальних методик та високого професійного рівня експертів. Проте навіть за цих умов повністю виключити можливість помилок є складно.

У практиці правозастосування також виникає проблема своєчасності призначення судово-психіатричної експертизи. У деяких випадках експертиза призначається на пізніх стадіях кримінального провадження, що ускладнює встановлення психічного стану особи на момент вчинення діяння. Це може негативно впливати на повноту та об'єктивність дослідження, а також затягувати процес розгляду справи.

Особливого значення набуває проблема дотримання прав осіб, щодо яких проводиться судово-психіатрична експертиза. Проведення такої експертизи може передбачати обмеження прав особи, зокрема її свободи пересування, що потребує дотримання чітких процесуальних гарантій. Недотримання цих гарантій може призводити до порушення прав людини та ставити під сумнів законність отриманих доказів.

У науковій літературі звертається увага на необхідність вдосконалення нормативного регулювання судово-психіатричної експертизи. Зокрема, пропонується більш чітко визначити критерії оцінки психічного стану, порядок проведення експертизи та вимоги до експертних висновків. Це дозволило б підвищити якість експертних досліджень та забезпечити єдність правозастосовної практики.

Окремо слід зазначити проблему недостатнього рівня матеріально-технічного забезпечення експертних установ. Обмежені ресурси можуть негативно впливати на якість проведення експертиз, зокрема у частині використання сучасних методів дослідження. Це також може призводити до затримок у проведенні експертиз та затягування кримінального провадження.

Важливим аспектом є також проблема підготовки кадрів у сфері судової психіатрії та кримінального права. Недостатній рівень професійної підготовки може призводити до помилок як з боку експертів, так і з боку правозастосовців. У зв'язку з цим особливого значення набуває підвищення кваліфікації фахівців та розвиток міждисциплінарної освіти.

Загалом, проблеми правозастосування інституту неосудності та судово-психіатричної експертизи мають комплексний характер і потребують системного вирішення. Вони пов'язані як із недосконалістю законодавства, так і з практичними труднощами його реалізації. Вирішення цих проблем можливе лише за умови поєднання зусиль законодавця, науковців та практиків, а також удосконалення механізмів взаємодії між правом і медициною.

Узагальнюючи викладене, можна дійти висновку, що ефективно застосування інституту неосудності залежить від належного вирішення проблем, пов'язаних із встановленням психічного стану особи, оцінкою експертних висновків та забезпеченням прав учасників кримінального провадження. Подальший розвиток цього інституту має бути спрямований на підвищення об'єктивності та обґрунтованості правових рішень, що є важливою умовою забезпечення справедливості кримінального правосуддя.

3.3. Шляхи вдосконалення законодавства та практики застосування інституту неосудності

Сучасний стан правового регулювання інституту неосудності в Україні загалом відповідає міжнародним стандартам, однак практика його застосування виявляє низку проблем, що потребують комплексного вирішення. Вдосконалення законодавства та правозастосовної діяльності у цій сфері має бути спрямоване на підвищення точності встановлення психічного стану особи, забезпечення єдності судової практики та належного захисту прав людини. Це обумовлює необхідність розроблення системних підходів, які поєднували б юридичні та медичні аспекти досліджуваної проблематики.

Одним із ключових напрямів удосконалення є конкретизація законодавчих положень, що регулюють інститут неосудності. Попри наявність визначення у Кримінальному кодексі України, окремі аспекти залишаються оціночними та можуть по-різному тлумачитися у практиці. Зокрема, потребує уточнення зміст юридичного критерію неосудності, а саме поняття здатності усвідомлювати свої дії та керувати ними. Більш чітке законодавче формулювання цих категорій сприятиме зменшенню суб'єктивізму при їх застосуванні та підвищенню правової визначеності.

Важливим напрямом є також удосконалення нормативного регулювання судово-психіатричної експертизи. Необхідно забезпечити більш чітке визначення порядку її проведення, вимог до експертних висновків та критеріїв їх оцінки. Це дозволить підвищити якість експертних досліджень та забезпечити їх відповідність сучасним науковим досягненням. Особливу увагу слід приділити впровадженню уніфікованих методик оцінки психічного стану особи, що сприятиме забезпеченню однакового підходу у різних кримінальних провадженнях.

Не менш значущим є питання підвищення рівня професійної підготовки правозастосовців та експертів. Судді, прокурори та слідчі повинні мати достатні знання у сфері судової психіатрії для належної оцінки експертних висновків та розуміння особливостей психічних розладів. Водночас експерти мають враховувати правові аспекти своєї діяльності та формулювати висновки таким чином, щоб вони були зрозумілими та придатними для використання у кримінальному провадженні. У цьому контексті доцільним є розвиток міждисциплінарної освіти та проведення спільних навчальних заходів для юристів і медиків.

Суттєвим напрямом удосконалення є забезпечення єдності судової практики. На сьогодні спостерігаються випадки різного тлумачення одних і тих самих норм, що стосуються неосудності, що призводить до неоднакових рішень у подібних справах. Для вирішення цієї проблеми доцільним є узагальнення судової практики та розроблення відповідних рекомендацій для судів. Це сприятиме формуванню єдиного підходу до застосування інституту неосудності та підвищенню передбачуваності судових рішень.

Окремої уваги потребує питання вдосконалення механізмів доказування у справах про неосудність. Необхідно забезпечити комплексний підхід до оцінки психічного стану особи, що передбачає врахування не лише висновку судово-психіатричної експертизи, але й інших доказів, зокрема поведінки особи, її медичної історії, показань свідків. Такий підхід дозволить підвищити об'єктивність встановлення неосудності та зменшити ризик судових помилок.

Важливим напрямом є також вдосконалення процедурних гарантій прав осіб, щодо яких вирішується питання про неосудність. Проведення судово-

психіатричної експертизи та застосування примусових заходів медичного характеру пов'язані з обмеженням прав і свобод особи, що потребує особливої уваги до дотримання процесуальних норм. Необхідно забезпечити прозорість процедур, можливість оскарження рішень та належний контроль за дотриманням прав таких осіб.

Суттєвим аспектом є також удосконалення матеріально-технічного забезпечення судово-психіатричних установ. Використання сучасних методів дослідження, оновлення обладнання та забезпечення належних умов для проведення експертиз сприятиме підвищенню їх якості. Це, у свою чергу, позитивно вплине на обґрунтованість судових рішень та рівень довіри до правосуддя.

Окремо слід звернути увагу на необхідність удосконалення механізму застосування примусових заходів медичного характеру. Важливо забезпечити їх відповідність реальному стану особи, а також ефективний контроль за їх виконанням. Це дозволить досягти основної мети таких заходів — лікування особи та запобігання вчиненню нових суспільно небезпечних діянь.

У наукових дослідженнях також підкреслюється доцільність гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами у сфері захисту прав людини. Це передбачає врахування положень міжнародних актів та практики Європейського суду з прав людини при вдосконаленні інституту неосудності. Такий підхід сприятиме підвищенню рівня захисту прав осіб із психічними розладами та забезпеченню відповідності національного законодавства сучасним вимогам.

Узагальнюючи викладене, можна зазначити, що вдосконалення інституту неосудності потребує комплексного підходу, який охоплює як законодавчий, так і практичний рівень. Необхідно забезпечити чіткість правового регулювання, підвищення якості судово-психіатричних експертиз, розвиток професійної підготовки фахівців та забезпечення єдності судової практики. Реалізація цих заходів сприятиме підвищенню ефективності кримінального правосуддя та належному захисту прав людини.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження юридичних та медичних критеріїв неосудності, їх ознак та кримінально-правового значення було здійснено комплексний аналіз відповідного інституту кримінального права України, що дозволило сформулювати низку теоретичних узагальнень і практичних висновків. Отримані результати свідчать про те, що інститут неосудності є складною міждисциплінарною категорією, яка поєднує правові та медичні елементи та відіграє важливу роль у визначенні меж кримінальної відповідальності особи.

У ході дослідження встановлено, що неосудність виступає однією з ключових гарантій дотримання принципів кримінального права, зокрема принципів вини, справедливості та гуманізму. Її сутність полягає у виключенні кримінальної відповідальності осіб, які внаслідок психічного розладу не здатні усвідомлювати свої дії або керувати ними. Такий підхід відповідає загально визнаним засадам правової держави та забезпечує справедливе застосування кримінально-правових норм.

Дослідження теоретичних засад інституту неосудності дозволило з'ясувати, що його правова природа має подвійний характер. З одного боку, неосудність є юридичною категорією, що визначає підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності, а з іншого — вона базується на медичних характеристиках психічного стану особи. Саме поєднання цих елементів формує складну конструкцію неосудності, яка потребує комплексного підходу до її дослідження та застосування.

Аналіз розвитку інституту неосудності показав, що його становлення відбувалося поступово — від повного ігнорування психічного стану особи до сучасного розуміння, що ґрунтується на поєднанні медичного та юридичного критеріїв. Така еволюція відображає загальну тенденцію гуманізації кримінального права та орієнтацію на захист прав людини.

У процесі дослідження було визначено, що кримінально-правове значення неосудності полягає у виключенні вини як обов'язкової ознаки складу кримінального правопорушення. Відсутність здатності особи усвідомлювати

свої дії або керувати ними означає неможливість формування психічного ставлення до вчиненого діяння, що виключає кримінальну відповідальність. Водночас неосудність не означає повної відсутності правових наслідків, оскільки у таких випадках можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру.

Окрему увагу у роботі було приділено аналізу медичного критерію неосудності, який визначає наявність психічного розладу та його характеристики. Встановлено, що цей критерій має об'єктивний характер і базується на спеціальних знаннях у сфері психіатрії. Водночас сам по собі факт наявності психічного захворювання не є достатнім для визнання особи неосудною, оскільки необхідно встановити його вплив на поведінку особи.

Юридичний критерій неосудності розглянуто як ключовий елемент цього інституту, який визначає правове значення психічного стану особи. Його зміст розкривається через інтелектуальний та вольовий елементи, що відображають здатність особи усвідомлювати свої дії та керувати ними. Саме цей критерій дозволяє встановити відсутність вини та визначити можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Дослідження співвідношення медичного та юридичного критеріїв показало, що вони перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємодоповнюють один одного. Медичний критерій визначає об'єктивну основу неосудності, тоді як юридичний забезпечує її правову оцінку. Лише їх поєднання дозволяє сформулювати обґрунтований висновок про неосудність особи.

Аналіз практичних аспектів встановлення неосудності у кримінальному провадженні дозволив виявити низку особливостей цього процесу. Зокрема, встановлення неосудності має доказовий характер, здійснюється із залученням судово-психіатричної експертизи та передбачає ретроспективну оцінку психічного стану особи. Водночас остаточне рішення щодо неосудності приймається судом, який оцінює всі докази у їх сукупності.

Дослідження проблем правозастосування показало, що практика встановлення неосудності супроводжується значними труднощами. Серед основних проблем можна виділити складність ретроспективної оцінки психічного стану, неоднозначність критеріїв неосудності, можливість

суперечливих експертних висновків, недостатній рівень взаємодії між юристами та експертами, а також ризик симуляції психічних розладів. Наявність цих проблем негативно впливає на якість судових рішень та може призводити до порушення прав людини.

У роботі також було обґрунтовано необхідність вдосконалення законодавства та практики застосування інституту неосудності. Основними напрямками такого вдосконалення є конкретизація законодавчих положень, удосконалення порядку проведення судово-психіатричної експертизи, підвищення рівня професійної підготовки фахівців, забезпечення єдності судової практики та вдосконалення механізмів доказування.

Особливого значення набуває забезпечення належного захисту прав осіб, щодо яких вирішується питання про неосудність. Це передбачає дотримання процесуальних гарантій, прозорість процедур та можливість ефективного оскарження рішень. Такий підхід відповідає сучасним міжнародним стандартам у сфері прав людини та сприяє підвищенню довіри до правосуддя.

Узагальнюючи результати дослідження, можна дійти висновку, що інститут неосудності є важливим елементом кримінального права, який забезпечує справедливе визначення меж кримінальної відповідальності та захист прав осіб із психічними розладами. Його ефективне застосування можливе лише за умови комплексного підходу, що поєднує правові та медичні знання, а також врахування всіх обставин конкретної справи.

Отже, подальший розвиток інституту неосудності має бути спрямований на вдосконалення законодавства, підвищення якості правозастосування та забезпечення балансу між інтересами суспільства та правами особи. Це є необхідною умовою функціонування сучасної правової держави та забезпечення справедливості кримінального судочинства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
4. Про затвердження Порядку проведення судово-психіатричної експертизи: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 08 травня 2018 року № 865. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18#Text>

Спеціальна література

5. Греса, Н. В. Психологічні чинники усвідомлення вини неповнолітніми злочинцями: моногр. / Н. В. Греса, О. Г. Марченко; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2022. – 265 с.
6. Гродецький Ю. В., Зайцев О. В. Поняття неосудності та обмеженої осудності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2024. № 2(22). С. 414–431.
7. Гродецький Ю. В., Зайцев О. В. Поняття суб'єкта кримінального правопорушення. *Вісник Асоціації кримінального права України: електрон. наук. вид.* / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права». Харків, 2024. Вип. 1 (21). С. 255–281. URL: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.21.308048>.
8. Єрш А. Я. Юридичний критерій обмеженої осудності. *Національний університет «Одеська юридична академія»*. 2021. С. 299–302.
9. Карпова В. Г. Осудність та неосудність у кримінальному праві України та окремих країн ЄС: порівняльно-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / МАУП. Університет державної фіскальної служби. Київ, 2021. 141 с.
10. Кримінальне право України. Загальна частина : тексти лекцій : навч.-метод. посібник / А. Я. Берш, В. П. Кедик, Е. Е. Кузьмін [та ін.] ; за заг. ред. Н. А. Мирошниченко, Є. Л. Стрельцова ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». - Одеса :

Астропрінт, 2022. - 328 с. - (Сер. «Сила права * Power of Law»). - Режим доступу: <https://doi.org/10.32837/11300.24489>

11. Кримінальне право України. Особлива частина : навч. посіб. / О. В. Попович, Л. В. Томаш, П. П. Латковський, А. Ю. Бабій. - Чернівці, 2022. - 319 с.

12. Кримінальне право України. Особлива частина. Альбом схем : навчальний посібник / О. В. Авраменко, С. Я. Бурда, І. Б. Газдайка-Василишин та ін.; за ред. М. В. Карчевського. - Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. - 616 с.

13. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар / А. Г. Чубенко, Б. В. Шамрай, В. К. Гудима та ін. ; за заг. ред. А. Г. Чубенка. – Київ : Центр учбової літератури, 2024. – 1370 с.

14. Мірошниченко С. С. Осудність як ознака суб'єкта кримінального правопорушення. *Juris Europensis Scientia*. 2025. Вип. 2. С. 146–151.

15. Обошко О. М., Шустрова К. В. Гуманізація заходів попередження злочинності серед неповнолітніх. *Національний університет «Одеська юридична академія»*. 2021. С. 296–299.

16. Основи вчення про кримінальне правопорушення: навч. посібн. / О. В. Кузьменко. Харків: «Юрайт», 2021. 248 с.

17. Туренко, Д. В. Особливості досудового розслідування щодо застосування примусових заходів медичного характеру : моногр. / Туренко Д. В., Юхно О. О., [за наук. ред. Юхно О. О.]; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. - Харків : Факт, 2024. - 223 с. - (Сер.: Б-ка слідчого і детектива : проблеми кримінал. процесу). - ISBN 978-617-8175-17-7.